

Demokrasinin Ön Koşulu Kent Meydanları ve Gezi Direnişi

Meydanlar, M.Ö. 5. yüzyıldan beri kentlerin bir araya gelme, yüz yüze iletişim kurma, tartışma, uzlaşma, beraber karar alma, beraber hareket etme mekânları olageldi. İstanbul'un tarihi boyunca hem siyasî hem de sosyal buluşmaların gerçekleştiği, konuşma, tartışma ve itirazları dile getirme mekânları olan Sultanahmet, Beyazıt ve Taksim Cumhuriyet meydanları zaman içerisinde değiştirildi, dönüştürüldü, kısıtlandı. Yerel demokrasinin başlıca unsurlarından kent meydanına sahip çıkan Gezi de çok uzun zamandır otoriterleşen iktidar tarafından ayrıştırılan, düşmanlaştırılan, sansürlenmiş ve yok sayılanların görülme, duyulma çabasıdır.

Meriç Demir Kahraman*

Dr.

Bugün 2013 yılında yaşanan Gezi Direnişi'nden ve onun sahnesi Gezi Parkı ile Taksim Cumhuriyet Meydanı'nda kronolojik olarak yaşananlardan bahsetmek, 2022 yılından M.Ö. 5. yüzyıla geri bakmayı gerektiriyor. Bugünü anlamak, kamusal, meydan ve demokrasi kavramlarını hem ayrı ayrı hem de bir bütün olarak anlamlandırmak için, bu kavramların ortaya çıktıkları tarihe, 2700 yıl geriye gitme ihtiyacı hepimizi düşündürmeli ve düşündürdüğü kadar da utandırmalı.

Her ne kadar bu kavramlar tarihte ilk kez M.Ö. 5. yüzyılda ortaya çıktıysa da, bir ateş etrafında toplanan ilk insanların dahi çeşitli konulara dair karar almak ve gerek birbirlerini gerekse temel ihtiyaçlarını korumak için bir araya geldiklerini biliyoruz. Dolayısıyla, belki de bugün demokrasinin, kent meydanının, kamusallığın ne olduğunu ve nasıl olması gerektiğini konuşuyor olmanın utancı henüz gün yüzüne çıkmamış veya yorumlanmamış arkeolojik verilerle daha geç tarihlere de uzanabilir.

Bugün biliyoruz ki gelişmiş klasik dönem Antik Yunan kent devletleri kamusal, özel ve kutsal olmak üzere üç temel kullanım alanından oluşmaktaydı. Kente hakim bir tepede konumlanan surlarla çevrili akropol kutsal mekân, kişisel ve hane içi hayatı temsil eden konut alanları özel mekân iken kelimenin tam anlamıyla "toplanma yeri" olan agora ise kamusal hayatın merkezi,

tüm özgür vatandaşların bir araya gelme mekânı olarak karşımıza çıkıyor. Kamusal kavramı bu dönemde "bir topluluğun siyasî olarak karar alabilme kapasitesiyle bir arada yaşaması" olarak tanımlanan sinokizm ve onun mekânsal karşılığı olan polis kavramları ile beraber ortaya çıktı.¹

Nitekim, bu siyasal birliktelik tarihte bilinen ilk demokrasi modeli olan Atina Demokrasisi (Doğrudan Demokrasi) ile beraber gelişti. Bu modelde, tüm "vatandaşların" herhangi bir konuya dair bir araya geldiğini ve fikirlerini belirterek oylama yolu ile karar aldıklarını biliyoruz. Tabii, dönemin koşullarında Atina Demokrasisi her ne kadar katılımcı bir model olarak düşünülse de vatandaşlık hakkına sahip olmayan kadınlar, köleler, yaşlılar, çocuklar ve yabancıların karar alma süreçlerine katılmadıkları da hatırlamak gerekir.²

Diğer taraftan, her çağda toplulukların bir araya gelme ihtiyacını karşılamak için ortak açık mekânlar olmasına rağmen tarih öncesi çağlarda; demokrasi, yurttaşlık ve siyaset kavramlarının gelişmediği koşullarda kamusalıktan ve mekânsal olarak üç boyutlu olarak düzenlenecek öneme sahip bir meydan kavramından söz edilemeyeceğinin altı çizilmeli. Buna rağmen, adı kamusal olmasa ve demokrasiden bahsedilemese de, Arkaik dönemde veya daha öncesinde dahi bir araya gelinen yerlerin -izleyen dönemde agora olarak düzenlenecek olan- tamamının, etraflarındaki yerleşim alanlarının topografik merkezi olduğunu da unutmamak gereklidir. Her ne kadar nüfus büyüdükçe ve yerleşim alanı genişledikçe, farklı işlev alanları ile de ilişkili olarak, bir kentte birden çok agora'nın geliştiğini görsek de, kentin ana meydanı olan agora her zaman merkezi konumunu sürdürmüştür.³

Mutlak monarşi ile yönetilen toplumlarda bile, insanların karar alma süreçlerine yasal olarak katılım hakkının olmadığı koşullarda dahi kitlelerin siyasî erke destek çıktığı veya protestolarını görünür ve duyulur kıldığı, siyasî erkin de kendine destek aradığı açık mekânlar olarak meydanlar toplumsal yaşamın merkezleri olarak var oldu ve bu işlevlerini sürdürdü.

Aradan geçen 2700 yılda farklı coğrafyalarda, farklı yönetim biçimlerinde, büyük sosyolojik, ekonomik kırılma dönemlerinde kamusalığın ve kent meydanlarının anlamsal, işlevsel ve mekânsal olarak nasıl evrim geçirdiğine ilişkin benim de katkıda bulunmaya çalıştığım tartışmaları günümüzü anlamak ve yönetmek için okumalı, üzerine düşünmeli, yazmalıyız. Şunu biliyoruz; mutlak monarşi ile yönetilen toplumlarda bile, insanların karar alma süreçlerine yasal olarak katılım

hakkının olmadığı koşullarda dahi kitlelerin siyasî erke destek çıktığı veya protestolarını görünür ve duyulur kıldığı, siyasî erkin de kendine destek aradığı açık mekânlar olarak meydanlar toplumsal yaşamın merkezleri olarak var oldu ve bu işlevlerini sürdürdü.

Dolayısıyla, tarih boyunca Yunan agorasından Roma Forumu'na, Kızıl Meydan'dan Tiananmen Meydanı'na, Trafalgar Meydanı'ndan Concorde Meydanı'na, Puerta del Sol Meydanı'ndan Taksim Cumhuriyet Meydanı'na dek tarihsel birikime ve temsil kabiliyetine sahip, kent ölçeğinde düzenlenmiş, etraflarındaki işlevler bir bütün olarak kentsel imge niteliği taşıyan kent meydanları, iktidarlar ve toplumlar arasında iletişimsel bir ara yüz, toplumsal olaylara ev sahipliği yapan dönüştürücü mekânlar oldu.

İnsanlık kadar, demokrasi mücadelesi kadar eski meydanlar, bir arada yaşayan bizler var oldukça var olmaya devam edecekler. Burada önemli olan, bir arada yaşamak denilenin aynı zaman diliminde, aynı gezegende ve aynı coğrafyada tesadüfen canlı olmak anlamına gelmediğini, aradan geçen binlerce yıl sonra, tüm farklılıklarımızla eşit ve özgür bir hayat kurmak ve söz söylemek hakkına sahip olduğumuzu görebilmek. Maslow teorisindeki insan ihtiyaçları hiyerarşisinin ilk basamağındaki temel gereksinimlerimizi dahi tek tek bireyler olarak karşılayamayacağımız gerçeği ile aslında insanın en temel gereksiniminin yine insan olduğunu görebilmeliyiz. Bu temel gereksinimin karşılanması için teknoloji ne denli gelişirse gelişsin yüz yüze iletişim kurmak, tartışmak, uzlaşmak, karar almak için meydanlara ihtiyacımızın su gibi, hava gibi yaşamsal olduğunu görebilmeliyiz.

Peki, hâl bu iken binlerce yıl sonra neden hâlâ bunları konuşuyoruz? Bu soruya İstanbul gibi kadim bir kentin kent meydanlarının -Sultanahmet Meydanı, Beyazıt Meydanı ve Taksim Cumhuriyet Meydanı- tarihsel dönüşümüne bakarak yanıt vermeyi deneyeceğim.⁴

Bugünün Sultanahmet Meydanı, Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'in hipodromudur.

İmparatorun kendini sadece mekânsal olarak bütünden ayrıştıran özel locası kathisma ile sarayına bağlanan hipodromda görünür kılması nedeni ile Konstantinopolis Hipodromu'nda yalnızca at yarışları ve şenlikler değil önemli toplumsal olaylar da gerçekleştiriliyordu. Bu anlamda da mekânsal organizasyonu sağlanmış 6 adet forum olmasına rağmen politik temsil yeti kabiliyeti, konumu, etraflarındaki işlevler ile bir bütün olarak Hipodrom, kent meydanı işlevini üstlendi. Osmanlı İmparatorluğu döneminde ise yıkık durumda olan Hipodrom, yeniçerilerin talim alanı olarak Atmeydanı'na dönüştü, ancak bu dönüşümde dahi mekânsal hafızasını korudu. Dönemin İstanbul'unda tek tören mekânı ve günlük yaşamın ana sahnesi idi. Gösterilerin, geçit törenlerinin, şölenlerin yapıldığı, yeniçeriler için bir eğitim alanı, cirit oynayanlar için bir spor mekânı ve pazar yeri olan Atmeydanı kente sırtında yükleriyle yeni gelenlerin dahi ilk durağı konumundaydı. Diğer taraftan, 19. yüzyıla kadar tıpkı Roma Hipodromu gibi Atmeydanı da kitlesel itirazların, gösterilerin, tüm kritik toplumsal olayların mekânıydı.

Tarih boyunca Yunan agorasından Roma Forumu'na, Kızıl Meydan'dan Tiananmen Meydanı'na, Trafalgar Meydanı'ndan Concorde Meydanı'na, Puerta del Sol Meydanı'ndan Taksim Cumhuriyet Meydanı'na dek tarihsel birikime ve temsil kabiliyetine sahip, kent ölçeğinde düzenlenmiş, etraflarındaki işlevler bir bütün olarak kentsel imge niteliği taşıyan kent meydanları, iktidarlar ve toplumlar arasında iletişimsel bir ara yüz, toplumsal olaylara ev sahipliği yapan dönüştürücü mekânlar oldu.

Fotoğraf Bekir Dindar

Bugüne geldiğimizde, Sultanahmet Meydanı tarihi kent merkezlerinin müzeleştirilmesi anlayışı doğrultusunda, etrafındaki işlevlerin de değişmesi ile toplumun gündelik hayatının kamusal merkezinden ziyade bir turist odağı hâline geldi.

19. yüzyıl sonrasında yaşanan sosyal, politik ve ekonomik değişimler ile beraber İstanbul'un kent meydanları önemli mekânsal değişim ve dönüşümlere sahne oldu; Atmeydanı da Sultanahmet Meydanı olarak yeniden adlandırıldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde batılılaşma etkisi ve modern ordu düzenlemesi ile kullanımı artan Seraskerat Meydanı (Beyazıt Meydanı) da Sultanahmet Meydanı ile beraber kent meydanları olarak işleyen toplumsal ve mekânsal

bir ilişki kurmuştur*. Anadolu'ya yayılan Milli Mücadele'nin öncü adımlarından olan Halide Edip'in 23 Mayıs 1919 tarihli konuşmasını da içeren ve Sultanahmet Toplantıları olarak bilinen Türk bağımsızlık protestolarının Sultanahmet Meydanı'nda yapılması son derece mühim. Bugüne geldiğimizde, Sultanahmet Meydanı tarihî kent merkezlerinin müzeleştirilmesi anlayışı doğrultusunda, etrafındaki işlevlerin de değişmesi ile toplumun gündelik hayatının kamusal merkezinden ziyade bir turist odağı hâline geldi. Özellikle, 1980'lerden itibaren Sultanahmet Meydanı ve çevresinde yaşanan bu değişim ile İstanbulluların gündelik yaşam pratikleri bölgeden önemli ölçüde uzaklaştı ve bu ilişki sadece yılda bir kez Ramazan aylarında kurulan iftar çadırlarına kadar daraldı. Uzun yıllar sonra, İBB tarafından yapılan organizasyon ile 2021 yılında 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının Sultanahmet Meydanı'nda gerçekleşmiş olması ise bu kaybedilen gündelik yaşam pratiklerinin ve mekânsal hafızanın geri kazanılmasının mümkün olduğunu gösteriyor.

Beyazıt Meydanı'nın bir toplanma mekânı olarak hafızası Forum Tauri/Theodosius'a kadar uzanır. Cumhuriyet'in ilk göz ağrısıdır Beyazıt Meydanı.

Beyazıt Meydanı'nın bir toplanma mekânı olarak hafızası Forum Tauri/Theodosius'a kadar uzanır. Cumhuriyet'in ilk göz ağrısıdır Beyazıt Meydanı. Dönemin ilk valisi Ali Haydar Yuluğ'nun önerisi ve mimar Asım Kömürcüoğlu'nun tasarımı ile son derece basit ve yalın dokunuşlarla merkezinde eliptik bir havuz ve çeşme, etrafında dönen tramvay hattı, büyük ağaçlar ve eleştirel kamuoyunun da mekânı olan kahvehanelerle çevrili Beyazıt Meydanı, İstanbul'un ilk düzenlenmiş kamusal mekânı özelliğine sahip. Beyazıt Külliyesi ile beraber 1933 yılında Darülfünun'un İstanbul Üniversitesi'ne dönüşmesi, toplum

bilimleri fakültelerinin de varlığı ile bu dönemin hem muhafazakar hem de eleştirel topluluklarının odağı oldu. Öyle ki, Beyazıt Meydanı gerçekten de Cumhuriyet Dönemi'nin simgesi olarak tasavvur edilmekteydi; hatta tüm resmî günlerin kutlanıp ve diğer geçit törenlerinin yapıldığı ve halkın toplandığı yer olarak adı 1933 yılında "Cumhuriyet Meydanı" olarak değiştirilmişti. 1934 yılında kadınlar, seçme ve seçilme haklarını Beyazıt yani Cumhuriyet Meydanı'nda kutladı. O günden bugüne Beyazıt Meydanı askerî darbeler ve tamamlanamayan mekânsal düzenlemeler ile derin yaralar aldı. 1960 darbesi öncesinde Turan Emeksiz'in vurulduğu meydanın adı darbeden sonra Hürriyet Meydanı olarak değiştirildi. Bu isimle de siyasî cinayetlere sahne olan meydanda 1969 yılında Taylan Özgür, 16 Mart 1978'de Beyazıt Katliamı'nda 7 öğrenci daha öldürüldü. 1980 darbesi sonrasında ise derhal Beyazıt Meydanı olarak yeniden adlandırıldı. 1957 yılında Ordu Caddesi'nin açılışı ve Darülfünun Caddesi'nin yer altına alınması ile beraber

çevresindeki insan hareketliliğiyle bağlantıları kesildi ve hem mekânsal hem toplumsal olarak hafızasını ve kent meydanı işlevini yitirdi. 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması ile beraber "Doğu Bloku" işporta pazarı hâline gelen Beyazıt Meydanı, bugün hâlâ kaderine terk edilmiş bir hâlde. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin uyguladığı Beyazıt Meydanı çevre düzenleme projesi bu nedenle hayati bir öneme sahip.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ile beraber Sultanahmet ve Beyazıt Meydanları ile var olan İstanbul'un ikili kent meydanı yapısına Taksim Cumhuriyet Meydanı da eklendi. Taksim, 1928 yılında Cumhuriyet Anıtı'nın inşası ile beraber erken Cumhuriyet ideolojisinin bütün mekânsal yansımalarını yakın çevresi ile beraber bir bütün olarak taşıyan bir odak hâline gelmeye başladı: Atatürk Kültür Merkezi, Atatürk Kütüphanesi, Cumhuriyet Caddesi, İnönü Gezisi (Gezi Parkı), İnönü Stadi, İnönü Caddesi, Demokrasi Parkı, Kurtuluş Mahallesi, Harbiye

(Askeri) Mahallesi vb.⁵ Ancak Taksim 1970'lerin sonuna kadar hâlâ ulaşılan, Beyazıt ise toplanılan noktaydı. Kitleler Beyazıt Meydanı'nda ve Beyazıt'tan Taksim'e giden yolda toplanıyordu ve bu nedenle aralarındaki anlamsal ilişki hâlâ sembolik ve birbirine bağlıydı; "Taksim'e Çıkmak" o zamanlardan bir deyim olarak kullanılmaya başlamıştır. Nitekim, Beyazıt ve Taksim güzergâhı 1960-1980 arası dönemin şiddetli çatışmalarına, trajedilerine ve travmalarına tanık oldu. Taksim'de, bu güzergâhın sonundaki ilk trajedi, üniversite öğrencilerinin İstanbul'u ziyaret eden ABD Altıncı Filosu'na karşı 16 Şubat 1969'da düzenlediği mitingde yaşanan Kanlı Pazar'dır; iki öğrenci gerici çetelerin saldırısıyla öldürüldü, yüzden fazla öğrenci yaralandı.⁶

Taksim Cumhuriyet Meydanı, kent meydanı olarak toplumsal hafızadaki yerini ve manifestal kimliğini 1 Mayıs 1977 katliamı ile edindi; o tarihten bugüne dek de 1 Mayıs İşçi Bayramı – Emek ve Dayanışma Günü'nün Taksim'de kutlanıp kutlanamayacağı her daim gündemi işgal ediyor.

Ancak, Taksim Cumhuriyet Meydanı, kent meydanı olarak toplumsal hafızadaki yerini ve manifestal kimliğini 1 Mayıs 1977 katliamı ile edindi; İşçi Bayramı kutlamaları esnasında düzenlenen katliamda 34 kişi öldürüldü, 136 kişi yaralandı. O tarihten bugüne dek de 1 Mayıs İşçi Bayramı – Emek ve Dayanışma Günü'nün Taksim'de kutlanıp kutlanamayacağı her daim gündemi işgal ediyor. Diğer taraftan, Taksim Cumhuriyet Meydanı'nın yakın çevresi de neoliberal kentleşme politikalarından nasibini aldı. 1988 yılında Tarlabası Bulvarı'nın açılması ile daha da ivmelenen bir şekilde hem işlevsel hem de mekânsal olarak değişti, özellikle 2 Numaralı Park ile insan hareketleriyle bağlantıları koparıldı. Bugün, Gezi Direnişi'ne konu olan Gezi Parkı (İnönü Gezisi) ise, Türkiye ve

Fotoğraf Bekir Dindar

İstanbul'da planlı şehirleşmenin öncü çalışmalarından olan 1940'ların Prost Planı'nda, Taksim Cumhuriyet Meydanı ile bir bütün olarak tasarlanan Maçka, Harbiye, Taksim ve Dolmabahçe arasındaki yaklaşık 20 hektarlık alanı kapsayan 2 No'lu Park'ın, Hilton Otelini ile başlayıp Hyatt Otelini ile biten otel inşaatları sonucunda paramparça edilmesinden geriye kalan az sayıdaki yeşil alandan biridir.

Gezi çok uzun zamandır otoriterleşen iktidar tarafından ayrııştırılan, düşmanlaştırılan, sansürlenene ve yok sayılanların görülme ve duyulma çabasıdır.

Bugün, Sultanahmet, Beyazıt ve Taksim Cumhuriyet Meydanlarının tarihsel dönüşümü bize olmamız gereken yerden binlerce yıl geride olduğumuzu söylüyor. Bir araya gelmek, yüz yüze iletişim kurmak, tartışmak, uzlaşmak, ortaklaştığımız hayatlarımıza dair beraber karar almak, beraber hareket etmek zorundayız. Bunun bir zorunluluğun ötesinde toplumsal/kamusal yaşamın özü olduğunu

önümüze koymalıyız. "Gezi Direnişi ne idi?" diye düşünenler, soranlar için bu bir yanıt; Gezi çok uzun zamandır otoriterleşen iktidar tarafından ayrııştırılan, düşmanlaştırılan, sansürlenene ve yok sayılanların görülme ve duyulma çabasıdır. Gezi bu nedenle "aşağıdan bir kardeşleşme inatıdır" diyor doktor şehir planı, dönemin Şehir Plancıları Odası İstanbul Şube Başkanı ve Taksim Dayanışması sözcülerinden Tayfun Kahraman.

Meydansız kent yoktur. Ancak meydan dediğimiz şey bugün ne Sultanahmet'tir ne Beyazıt'tır ne de Taksim'dir. Kent meydanları herkese, her sese, tüm farklılıklara, her kesimden tüm kamulara açık mekânlardır. Şüphesiz bu açıklık bireylerin fiziksel erişimi ile ölçülemez. Meydan "toplanma" yeridir. Üstelik, meydan herhangi bir kentin herhangi bir köşesinde, dolgu alanlarda sonradan tasarlanarak var olmaz. Toplumun hafızasında ve içinde yaşadıkça var olur; tıpkı Sultanahmet gibi, Beyazıt gibi, Taksim gibi.

Kent meydanları herkese, her sese, tüm farklılıklara, her kesimden tüm kamulara açık mekânlardır.

Kent meydanları ve demokrasi her yurttışa, hepimize lazım; işçilere, kadınlara, LGBTİ+ bireylere, azınlıklara, yoksun ve yoksullara...

Bugün artık 1 Mayıs İşçi Bayramı nerede kutlanacak diye tartışmak bir demokrasi ayıbı, demokrasi yoksunluğudur. "Birileri ne derse desin biz yapacağız" diyenler ne demokrasiden ne de meydanlardan bahsedebilirler. "Siz de gidin Maltepe dolgu alanında, Yenikapı dolgu alanında bir araya gelin" diyenler bilirler ki ne politik temsiliyet ne demokrasi ne de meydan bu kent suçu alanlarında aranabilir. O yüzden, 15 Temmuz Darbe Girişimi'ni protesto mitingleri tam da olması gerektiği gibi Taksim Cumhuriyet Meydanı'nda gerçekleştirdi. Ancak, kent meydanları ve demokrasi her yurttışa, hepimize lazım; işçilere, kadınlara, LGBTİ+ bireylere, azınlıklara, yoksun ve yoksullara... Dahası, her birimiz, tüm farklılıklarımızla bir arada olma hakkımıza, eşit sözüme, eşit yaşamımıza sahip çıkmakla yükümlü; ya hep beraber ya hiçbirimiz!

Fotoğraf Bekir Dindar

Notlar

- 1 Hilberseimer, L. (1955). The Nature of Cities. Chicago: Paul Theobald, s. 42; Lefebvre, H. (1991). The Production of Space. D. Nicholson-Smith (terc). Oxford: Blackwell Publishing, s.274
- 2 Urbinati, N., (2006). Representative Democracy: Principles and Genealogy. The University of Chicago Press: London, s. 17; Raaflaub, K. A., J. Ober ve R. W. Wallace (2007). Origins of Democracy in Ancient Greece. Berkeley: University of California Press, s. 189.

- 3 Zucker, P., (1959). Town and Square, Columbia University Press, New York; Mumford, L. (1961). The City in History. New York: Harcourt Brace & World Inc..
- 4 Demir Kahraman, M. (2017). Reclaimin the City Square: Social Production of Public Space Sultanahmet - Beyazıt - Taksim Republican Squares (Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- 5 Karabey, H., Akyol, I. & Göğüş, B. (2015). "Kentsel Boşluk Mu Dediniz? Kamusal Mekânda Kamusal Alanda İktidar - Siber Kamusal Mekâna Doğru Yeni Umutlar", 27. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi Bursa Yapı ve Yaşam Fuarı, Bursa.
- 6 Batuman, B. (2015). "Everywhere Is Taksim: The Politics of Public Space from Nation-Building to Neoliberal Islamism and Beyond". Journal of Urban History, 41:5., 1-27.